

**МОНГОЛ УГСААТАН, ЯСТНЫ
ТАРХАЦ,НУТАГ ОРНЫ ОНЦЛОГ,
ҮГ ХЭЛ, ХУВЦАС ХУНАР, ОРОН
ГЭР, ЗАН ЗАНШЛЫН ЯЛГААГ
ТАНИН МЭДЭХ**

D.Urantsetseg@must.edu.mn

МОНГОЛЧУУДЫН УДАМ СУДАР

“ҮНДСЭЭ ҮЛ МЭДЭХ НЬ АДГУУС БУЮУ”

В.ИНЖИНАШ

"Барагцаалбал одоогоос хоёр мянган жилийн тэртээ эрт цагт Монгол хэмээн нэрийдэж агсан тэр аймаг бусад Түрэг аймагтай зөрчил тэмцээн болж, тэр нь дайн тулалдаанаар төгсжээ, Бусад аймаг нь монголчуудыг ялан дарж, хядахад нь хошоод эр эмээс илүүгүй хүн амьд үлдсэн.Эдгээр хоёр өрх айл дайснаас зугатан нэвтрэн очиход бэрх бартаатай ганц нарийн жимээс өөр хаанаасаа ч орох замгүй уул хад, их ой хүрээлсэн хэцүү нутагт очжээ, Тэр нь уул хадны дундуур элбэг өвстэй эрүүл тал нутаг байжээ. Тэр нутгийн нэр нь Эргүнэ Хун (гүн, кун), үүнд: хун нь хэвгий уулс, эргүнэ нь эгц гэсэн утгатай, өөрөөр хэлбэл эгц нуруу болой. Тэр хоёр хүний нэр нь Нэгүс (нохос, нукуз), Хиан (киян) байжээ.

Тэр хоёр, тэдний удам олон жил тэр нутагтаа сууж, өнөржин үржжээ. Эл угсаатны угсаа гарвал нь Эргүнэ Хунд очсон тэр хоёр хүнээс эхэн авсан тусдаа овог болсон байна

Даалгавар-1

**1. Үндсэрхэг үзлээ хэрхэн
илэрхийлдэг вэ?**

2. Монгол орны бахархлыг бичих

МОНГОЛ УАСЫН УГСААТНЫ БҮРЭЛДЭХҮҮНИЙ ЗУРАГ

Т О М Ъ Ё О Л С О Н Т Э М Д Э Г				
Халх	Дариганга	Буриад, хамниган	Баяд	Улсын хил
Хотгойд	Үзэмчин	Берга	Тува	Аймгийн хил
Дархад	Хасаг	Дөрвөд	Мянгад	Улсын нийслэл
Элэгэн	Урианхай (Алтайн)	Захчин	Өөлд	Аймгийн төв
Саргуул	Хотон	Торгууд	Урианхай (Цагаан)	Хот, суурин газар

АСУУЛТАД ХАРИУЛАХ

- 1. Үндэстэн дотор яагаад олон ястан байдаг вэ?**

- 2. Ястан бүрийн онцлог зан заншлаас мэдэх үү бичих**

- 3. Нэг улсад амьдардаг ястнуудын соёл ижил айдаг уу?**

- 4. Буриадууд хаагуур тархан суурьшиж байна вэ?**

- 5. Баруун аймгуудад тархан сууж байгаа ястнуудыг нэрлэнэ үү?**

1. Халх

Эртний монгол угсааны нэгэн ястан. 2010 оны албан ёсны бүртгэлээр Монгол Улсын хүн амын 82.4 хувь нь халх гэж бүртгэгджээ.

1.Халх угсаатны онцлогийг нэгтгээд бусад багийхандаа сонирхолтойгоор тайлбарлаарай.

2.Бидний өдөр тутмын амьдралд хэрэглэгддэг хэвшил болсон зүйлс нь юу юу байна вэ?

3. Кирилл бичиг яагаад халх аялгуунд суурилсан бэ?

Нутаг орон

Халхчуудын өвөг дээдэс нь 8-12 дугаар зууны үед Туул, Хэрлэн, Онон гурван голын саваар төвлөрөн нутаглаж байсан ба 13 дугаар зууны эхээр монголын нэгдсэн төр байгуулахад гол цөм нь болж тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэжээ. Одоо халхчууд Монгол Улсын газар нутгийн төв хэсгээр нутаглан аж төрдөг.

Хэл бичиг

Халх аялгуу нь Монгол Улсын төв аялгуу юм. Монгол Улсын хүн амын 84 орчим хувь нь халх аялгуугаар ярьдаг бөгөөд Монгол Улсын албан ёсны монгол хэл, бичиг (*Монгол Улсын Үндсэн Хууль, 8 дугаар зүйл*) нь халх аялгуунд суурилдаг.

Хувцас хунар

Халх эмэгтэйчүүд түнтгэр мөртэй дээл өмсдөг байсан ба Хангарьд шувууг бэлгэдсэн дэргэр үсэндээ 5-10 кг мөнгөн эдлэлийг шүр сувдаар гоёж, чимэглэж зүүдэг байжээ. Халхууд улаан өнгөөр галын дөлийг, цэнхэр өнгөөр тэнгэр огторгуйг бэлгэддэг. Ноён хүний малгай нь энгийн ардынхаас отог жинсээрээ ялгарна. Ноён хувцсан дээр луу, усан долгион хээ, үүлэн долгион хээг дүрслэн хатгасан байдаг. Луун хээний хумс, хүрмэн дээрх пүүс нь зэрэг дэвийг тодорхойлно. Энэ нь хүндэтгэл ёслолын хувцас бөгөөд Монгол орны эрх чөлөө, сайн сайхныг бэлгэдсэн олон бэлгэдлийг өөртөө шингээсэн байдаг.

Орон гэр

Монгол гэр 3000 орчим жилийн түүхтэй. Нүүдэллэн аж төрөхөд хамгийн сайн зохицсон гэр сууц юм. Бүтэц зохиомжийн хувьд хөнгөн, зай багтаамж сайтай, агаар сайн нэвтрүүлдэг, удаан эдлэгддэг, олон дахин нүүж суухад нүүдлийн ая даах, хөнгөн авсаархан гэх мэт архитектурын онцгой шийдэлтэй тул орчин үеийн минимал экологи хэрэглээг эрхэмлэгч гадаад, дотоодын хүмүүсийн сонирхлыг улам бүр татаж байна.

Зан заншил

Халхчууд охиныг нь гуйж, сүй тавих үеэс эхнэр хүний иж бүрэн хувцас, гоёл чимэглэлийг бэлтгэн хуримын өдөр нь эхнэр хүн болгодог заншилтай. Эхнэр хүний дээлийн ханцуй урт нарийн, дэргэр мөртэй байдаг. Дээлэн дээр ууж өмсөх бөгөөд гоёлын, ажлын гэсэн хоёр янз байна. Өдөр тутам өмсдөгийг нь “Цээж ууж”, гоёлд өмсдөгийг нь “Урт ууж” гэнэ. Нөхөрт гарахаар үсээ дэрэвгэр болгон засаж, үзүүр хэсгийг үсний гэр туйванд хийнэ.

ХАЛХ

Халх-эртний нэгэн монгол түмэн, одоогийн монгол үндэстний нэгэн ястан 2020 оны тооллогоор Монгол Улсад оршин суугаа 3,006,444 хүн (суурин хүн амын 82.4%) Халх гэж бүртгэгджээ. Халх аялгад нийцүүлж монгол хэлний кирилл бичгийн дүрмийг Ц.Дамдинсүрэн зохиожээ.

ГАРАЛ ҮҮСЭЛ

Монголчуудыг дахин нэгтгэсэн Батмөнх даян хаан 1500 оны үед улсаа зүүн баруун 2 гар, 6 түмэн болгон хуваан хөвүүддээ өвлүүлжээ. Үүний баруун гарын 6 түмний нэгийг Халх хэмээжээ. Аглагийн 12 хүрээ халх гэж алдаршиж байв.

Ингэхдээ 6-рхүү Алчуболдод баарин, баягуд, жарууд, үжээд, хонгирад отгийг нийлүүлэн өгсөн нь Өвөр Халхын 5 отог хэмээн нэрлэгдсэн байна.

худам монголоор – халх-а
монгол кирилээр – халх (халхууд)
буриад кирилээр – халха (халханууд)
халимаг кирилээр – халх (халхас)

БҮРГЭДИЙН БАЯР

Казах ард түмний бүргэдээр ан хийх уламжлалт урлаг, зан заншлыг сэргээх зорилгоор Бүргэдийн баярыг 2000 оноос эхлэн Баян-Өлгий аймагт зохион байгуулж эхэлсэн.

Шырга

Хамгийн чухал тэмцээнүүдийн нэг. Шырга нь ангийн арьсаар хийсэн хиймэл үнэг юм. Түүнийг бүргэдийн эзэн урт сураар оосорлож морины араас чирэхэд бүргэд мөн л уулын оройгоос тус Шыргаан дээр бууна.

